

EL SANTUARI DE NÚRIA I LA LLEVA DEL BIBERÓ

MEMÒRIES



MANUEL CUBELES I SOLÉ

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

MANUEL CUBELES I SOLÉ

El santuari de Núria i la lleva del biberó

Memòries

Transcripció, preàmbul i notes
de Pilar López Arcos

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2019

Amb el suport de



Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

Primera edició, novembre de 2019
© Hereus de Manuel Cubeles i Solé, 2019
La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona
ISBN: 978-84-9191-071-8
Dipòsit legal: B.13869-2019
Imprès a Limpergraf, S.L.– Mogoda, 29-31
08210 Barberà del Vallès

Disseny de la col·lecció: Jordi Avià i Blanca Hernández

Preàmbul

Manuel Cubeles i Solé (Barcelona, 25 de desembre de 1920 – La Garriga, 19 de desembre de 2017) va deixar escrita la seva vivència al front durant la guerra civil.¹

El seu relat s'inicia a partir del dissabte 18 de juliol del 1936 —comptava, doncs, 15 anys—, en què es produeix una revolta de l'exèrcit a el «Llano Amarillo», al Marroc, just el dia abans que Cubeles havia de marxar d'excursió a Núria amb els companys i alguns dels directius del Centre Social de Betlem.² Una excursió que, en lloc de durar un dia, en va durar... sis. Sis dies en els quals es barrejaren els sentiments d'il·lusió i entusiasme propis d'un grup de joves adolescents que anaven a la muntanya d'excursió, amb els d'una certa inquietud a causa de les preocupants notícies que començaven a arribar —inquietud confirmada per un succés que varen viure a l'estació de trens de Sant Andreu—; els sentiments d'incertesa quan, ja al Santuari de Núria, s'assabenten que el cremallera no els pujarà a buscar; i els de tensió i por, quan un escamot de membres de la FAI apareix per la boca del túnel del cremallera amb els seus corresponents fusells.

1. Ho va deixar escrit a mà en dos volums enquadrats. Part del primer volum —acabat d'escriure el mes d'octubre de 1991 i on explica, a més, diversos aspectes de la seva vida vinculats a la dansa tradicional catalana— configura la primera part d'aquest llibre amb el títol: «El Santuari de Núria». El segon volum —acabat d'escriure el mes d'octubre de 1992— està íntegrament dedicat a la seva experiència al front, i aquí s'ha titulat: «Tercera Companyia del Quart Batalló, de la 95 Brigada mixta, de la 60 Divisió, del XVIII Cos d'Exèrcit».

2. El Centre Social de Betlem tenia la seu al carrer dels Tallers —per on s'entrava al Centre— fent xamfrà amb el carrer de Jovellanos.

La narració continua amb la experiència al front, formant part de la lleva coneguda com a «Lleva del Biberó».

Amb llenguatge planer i directe, descriu com varen marxar en tren els nois que varen ser convocats, com ell, el dia 27 d'abril —dia de la Mare de Déu de Montserrat— de 1938, partint de l'estació de França de Barcelona; on i com varen fer la instrucció; com va viure l'ofensiva al front de Balaguer, concretament a la cota denominada «el Merengue»,³ on va caure ferit al poc temps d'entrar en combat, fins al seu retorn a Barcelona amb la cama dreta destrossada per l'impacte d'una bala explosiva; l'emoció del retrobament amb la seva estimada mare, i els mesos de patiment i dolors a l'hospital militar base, prop de la Vall d'Hebron.

Un testimoni que ens ha deixat escrits detalls i moments que potser no són coneguts, i que tenen un valor importantíssim per saber més sobre la cruel contesa que va ser la guerra civil, i que juntament amb escrits que han pogut deixar altres testimonis de la mateixa i altres lleves, configuren un trist i alhora allisonador testimoniatge per a les generacions posteriors.

Manuel Cubeles fou un home polièdric, amb una gran capacitat de treball i per a la creació de projectes, així com per a estimular-ne la realització, i una persona compromesa activament al llarg de la seva vida amb la cultura catalana, amb una dedicació especial a la dansa tradicional catalana, faceta per la qual és, potser, més conegut. Fou fundador de l'Esbart Verdaguer i director durant els anys 1947-1953,⁴ un esbart que pretenia actuar com un revulsiu a *l'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*.⁵ Tal com explicava el mateix Manuel Cubeles: «*ja que no es podia parlar, escriure, ni cantar en català, doncs ballariem en català!*». Fou també membre del secretariat permanent de la

3. El «Merengue» és un puig que es troba tocant a la carretera que va de Balaguer a Camarasa. El nom ve d'una arenga que el capità republicà Cabrera va fer als seus soldats abans de l'atac: «*Venga "muchachos" que esto nos lo comemos como un merengue*». Vegeu entre d'altres publicacions: <<http://www.guerracivil.cat/ESPAIS/Merengue-Camarasa-Guerra-Civil; publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000109/00000052.pdf>>

4. L'Esbart Verdaguer va fer la seva presentació oficial el 18 d'abril de 1948, al Palau de la Musica Catalana.

5. Frase extreta de: Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Biblioteca Abat Oliba, 150. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

Comissió Abat Oliba (1946-47); director-fundador de l'Esbart Sarrià (durant els anys 1954⁶-1961),⁶ i va col·laborar —durant bona part de la seva vida i fins als darrers moments— amb diversos esbarts com per exemple l'Esbart Sant Martí de la barriada del Clot de Barcelona, l'Esbart Maragall d'Arenys de Mar, l'Esbart Gaudí de Barcelona, l'Esbart dansaire de la Seu d'Urgell, l'Esbart Manresà, l'Esbart Sant Genís de Taradell, l'Esbart Santa Tecla de Tarragona, o l'Esbart Marboleny de les Preses, entre altres.

Entre molts altres aspectes potser no tant o gens coneguts, destaca la seva participació en el món del teatre amateur. Intervingué, juntament amb Josep i Santiago Torner (pare i fill), al Centre Parroquial de Sant Vicenç de Sarrià a *L'Estel de Natzaret*, i a la posada en escena d'obres teatrals com: *La cena del Rei Baltasar*, de Calderón de la Barca; *Bon Nadal Mister Scroouch (Conte de Nadal)*, de Charles Dickens; *El somni d'una nit d'estiu* de W. Shakespeare, les representacions de la qual, es varen dur a terme amb la música incidental de Fèlix Mendelssohn i amb les parts de dansa que Shakespeare va deixar consignades; *El mercader de Venècia*, *Les alegres casades de Windsor*, també de W. Shakespeare; *Els jocs florals de Canprosa* i *Gente bien*, de Santiago Rusiñol; *El malalt imaginari* de Molière, etc.

Va col·laborar amb l'Agrupació Dramàtica Barcelona, organitzant la gran desfilada de *L'Auca del senyor Esteve* de Santiago Rusiñol, dirigida per Pau Garsaball al Gran Teatre del Liceu l'any 1956, i en la qual intervingueren personalitats com la pianista Alicia de Larrocha, el lingüista Joan Coromines, l'arquitecte Lluís Bonet Garí i la seva filla Mariona Bonet Armengol —que es convertí en l'esposa de Manuel Cubeles—, l'historiador Ferran Soldevila, el notari Lluís Roca Sastre, el poeta Joan Oliver, les sopranos Mercè Capsir i Conxita Badia, l'escultor Joan Rebull, i un llarguíssim etcètera.

Amb la mateixa Agrupació Dramàtica i al mateix escenari del Gran Teatre del Liceu, s'encarregà del moviment coreogràfic a *La barca d'Amílcar* de Joan Oliver «Pere Quart» l'any 1958; *L'amador de la gentilesa o la cort de Jaume I* de Ferran Soldevila, els anys 1958 i 1962; o *El burgès gentilhome* de Molière, l'any 1959.

6. L'esbart Sarrià va fer la seva presentació oficial el dia de sant Josep, 19 de març de 1955.

L'any 1961 intervé en el moviment escènic de les representacions teatrals medievals al Saló del Tinell sota la direcció de Josep Romeu i Figueras: «Tribus Mariae», «Els deixebles d'Emaús», el «Joc o Auto dels Reis Mags», la «Consueta de sant Jordi», entre d'altres.

En la mateixa línia participa els anys 1962-63 en el muntatge de *La Passió de Barcelona*, dirigida també per Josep Romeu al Saló del Tinell de Barcelona.

A Televisió Espanyola va contribuir a les primeres emissions de teatre en català, i va encarregar-se de la direcció del Festival de la Canción Mediterránea en totes les seves edicions; va ser també cap de producció de Televisió Espanyola a Catalunya.

En el món de la ràdio —a Radio Nacional de España en Barcelona i a Ràdio Nacional d'Espanya a Catalunya «Ràdio 4»—, són importants els seus guions radiofònics per als programes de caire cultural: *Paraula i pensament*, *Paraules per a una sola veu* i *Paraules de sempre*. En aquests darrers es tractava una personalitat del país: com Joan Alavedra, Joan Amades, Clementina Arderiu, Antoni Gaudí, Joan Oliver, Enric Morera, o Pau Casals, per donar uns exemples.

Manuel Cubeles, com tants altres joves de la seva edat, va ser cridat el mes d'abril de l'any 1938 —tenia 17 anys— a incorporar-se a les files del bàndol republicà, per anar a una guerra fratricida a la qual s'enviava, també, el contingent dels joves de 17-18 anys —la lleva del 41, coneguda com a «lleva del biberó»— que, en principi, havien de cobrir tasques auxiliars. Però, sense cap experiència i amb una mínima formació, es varen trobar lluitant en una guerra no volguda, i se'ls va llevar la joventut, se'ls va dificultar les opcions de futur i a la majoria d'ells se'ls va llevar la pròpia vida. Manuel Cubeles va tenir la sort de conservar-la, però quedà coix per sempre, amb la cama dreta destrosada a causa d'una bala explosiva. A partir d'aquí començaria la seva especial i paradoxal singladura que, anys més tard, va portar a qui fou abat del monestir de Montserrat, Aureli Maria Escarré, a dir-li: *Vostè, Cubeles, és un signe de contradicció, miri que un coix ensenyar a ballar!*.

Manuel Cubeles no parlava d'aquella terrible vivència, i si en deia alguna cosa, en feia un comentari molt concís. La dura experiència restava molt dins seu, tal i com deu haver estat en la

resta dels supervivents. D'aquest aspecte de la seva vida poques coses va explicar a la seva família; alguna vegada havia comentat que no els volia condicionar.

S'entén que molts dels supervivents que varen sofrir la experiència d'anar al front potser no n'hagin volgut parlar, o hagin estat molt cauts en parlar-ne, i encara més amb les seves famílies. Tal i com diu Manuel Cubeles en un moment del seu relat: *és perillós recrear les imatges*.

Hi va haver uns anys que, fruit de la meva col·laboració amb Manuel Cubeles en la tasca que duia a terme en el món dels esbarts dansaires, ell venia sovint a casa. La meva àvia i els meus pares —com a exdansaires de l'esbart Sant Martí— ja el coneixien. Ell tenia un gran respecte i admiració per la meva àvia i pel que a ella li havia tocat viure⁷ durant i després de la guerra civil. Si alguna vegada n'havien fet un comentari, aquest era ben breu, i tot seguit, un silenci especial planava durant uns instants.

Un dia em va dir: *Més endavant, quan pugui, t'escriuré sobre la guerra*. Em vaig sorprendre, però no li vaig fer cap comentari, ni al cap del temps li vaig insistir, ni tan sols recordar. L'any 1992, amb motiu del meu sant, m'entrega un volum escrit a mà i em diu: *Té, m'ha costat molt d'escriure, he tornat a reviure el que vaig passar i he sofert molt perquè els sentiments no em dominessin*. Encara em vaig sorprendre més. Recordo que vaig trigar uns dies a començar-lo a llegir.

Mai no podrem agrair-li prou aquest gran esforç per deixar-nos constància de la seva vivència —com de ben segur deu haver estat en el cas d'altres testimonis, alguns d'ells anònims—, que és alhora un reflex de la circumstància a què es varen veure sotmesos, concretament, molts altres joves de la seva lleva, l'anomenada «lleva del biberó».

Una experiència viscuda en primera persona, que sembla extreta del guió d'una pel·lícula o d'una novel·la. Però no, l'enfrontament bèl·lic ha estat i és, dissortadament, una realitat. La

7. El nostre avi va haver de fugir a França més o menys cap al mes de setembre de 1938. Va ser deportat al camp de concentració de Mauthausen el mes de desembre de l'any 1940, i va morir al de Gusen el mes de gener de 1942. Va ser el mateix Manuel Cubeles qui, anys més tard, ens va assabentar que els nostres avis sortien referenciats al llibre de Montserrat Roig, *Els catalans als camps nazis*. Edicions 62, Barcelona. Setena edició: maig 1992.

guerra és un fet terrible, cruel, tal com diu el mateix Manuel Cubeles: *en si és un crim. La guerra civil és pitjor perquè és un matar-se entre germans. La guerra moderna no és entre guerrers, ataca les ciutats, mata la gent civil.*

El mes d'abril de 2018 va fer 80 anys que aquells joves de 17-18 anys iniciaren un capítol amarg de les seves vides. El dia 26 de gener d'enguany (2019), ha fet 80 anys de la darrera ofensiva contra Catalunya amb l'arribada de les tropes del general Francisco Franco a la ciutat de Barcelona, després d'haver ocupat Tarragona i Manresa. El dia 10 de febrer de 1939, el Quarter General de Franco emetia un comunicat en el qual s'anunciava la fi de la guerra a Catalunya, el qual fou publicat al diari *La Vanguardia Española* (Barcelona) el dia següent: *Nuestras tropas han alcanzado victoriosamente en el día de hoy todos los pasos de la frontera francesa, desde Puigcerdà hasta Portbou. La guerra, en Cataluña, ha terminado.*⁸ Aquesta fi era, alhora, l'inici d'una dura repressió contra Catalunya.

Amb motiu d'aquestes efemèrides, aquest llibre és un homenatge a la lleva del 41, «la lleva del biberó», formada per aquells joves de 17-18 anys, particularment a tots els que varen perdre la vida, i també, al patiment i sacrifici de llurs mares —sobretot— i pares; sense oblidar els qui formaren part del servei mèdic i d'auxili, especialment els camillers i tots aquells que, com ells, es jugaven la vida per salvar-ne d'altres a primera línia de foc. Un homenatge que expressa l'autor d'aquesta vivència en diversos moments de la seva narració.

Pel que fa al manuscrit original, s'ha considerat adient no transcriure en la seva totalitat el fragment en què Manuel Cubeles descriu els mesos de patiment i cures a l'hospital militar de Barcelona, encara que això pugui afectar o afecti la seqüència narrativa d'una part del seu relat. No és necessari, ni cal, ni és la intenció d'aquesta publicació, detallar el sofriment físic d'una persona en particular, encara que formi part o pugui ser un exemple —com ho poden ser tants i tants— de la crua realitat viscuda per les persones que han patit i pateixen ferides de guerra.

Manuel Cubeles fou una persona dotada d'una excel·lent me-

8. Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Obra citada, pàg. 252.

mòria. Cal tenir en compte, però, que el temps transcorregut entre la vivència dels fets fins al moment en què els escriu és d'uns 54-55 anys. Això pot comportar —com és natural— alguna petita incorrecció en la data de la successió d'algun fet concret.

Per acabar, cal agrair als fills de Manuel Cubeles que no hagin posat cap objecció al fet de donar a conèixer aquest testimoniatge, ja que en cas contrari, no hauria vist la llum pública; així com a Publicacions de l'Abadia de Montserrat pel seu interès i per fer possible aquesta edició.

PILAR LÓPEZ i ARCOS

Primera part

«EL SANTUARI DE NÚRIA»⁹

Jo em vaig quedar sense feina,¹⁰ ni estudis, a partir del dissabte 18 de juliol de 1936. Una revolta de l'exèrcit començava al «Llano Amarillo» del Marroc, i va capgirar totalment la meva vida.

Podeu preguntar com recordo tan bé això. Un dissabte a la tarda escoltava Ràdio Barcelona, i com a locutor el popular Toresky,¹¹ ventríloc del legendari vailet «Emili». Tocaven la Gran Simfonia de Schubert, jo era al balcó de casa escoltant-la, feia calor. La mare em preparava la motxilla perquè l'endemà marxava d'excursió amb els del Centre Social de Betlem cap al Santuari de Núria, quan de sobte es talla l'emissió i Toresky dona l'escarida notícia de la revolta de l'exèrcit a l'Àfrica. La mare es va neguitejar. Jo —tenia 15 anys—, gens ni mica. A Catalunya i a

9. Al document original no hi ha títol.

10. Mentre Manuel Cubeles es preparava per al seu ingrés al batxillerat, el seu pare va considerar que era hora que comencés a treballar. Un conegut del seu pare el va informar que a les oficines de Francesc Cambó —Via Laietana, 30, sisena planta— cercaven un meritori, concretament per a la secció destinada a la col·lecció dels Clàssics Grecs i Llatins, coneguda com a col·lecció Bernat Metge. Així doncs, aquesta va ser la primera feina de Manuel Cubeles, i la que es va veure obligat a deixar per anar al front.

11. Josep Torres Vilalta (Barcelona 1869-1937), locutor de ràdio català. El 1924 fou nomenat primer locutor de Ràdio Barcelona. Famós com a transformista i ventríloc. El seu personatge més famós com a ventríloc fou un infant anomenat Míliu, del qual hi ha una estàtua a la plaça de la Sagrada Família de Barcelona.

Barcelona tot era una «bassa d'oli». Però la tempestat es gestava en un món que no era el meu.

Aquella nit jo vaig dormir inquiet, sí, però d'il·lusió. La mare m'havia de despertar a les cinc del matí per agafar —de l'Estació del Nord, passat l'Arc de Triomf—, el primer tren, camí de Puigcerdà. Baixaríem a Ribes de Freser per agafar el modern cremallera que ens portaria a la Vall de Núria.

Aquella nit, però, les casernes tenien una activitat inusual, i pels carrers grups d'homes desarmaven els serenos i els vigilants. Per arreu de locals polítics i oficials els llums estaven encesos. Cap crit, cap barricada, un silenci total. Aquest dia 19, diumenge, s'havien d'inaugurar les Olimpíades Populars a Barcelona, com a protesta i contrapartida a les oficials que tenien lloc a Berlín, a l'Alemanya de Hitler.

Bé, així és que, a les quatre de la matinada, jo ja estava despert. A quarts de cinc, l'Enric Bial¹² ja em venia a buscar. Davant d'això, la mare em deixà marxar. Quina sort més providencial la meva, car si no jo no hauria avui escrit això, o bé hauria passat un mal moment. Van venir a escorcollar a casa perquè era membre de la Federació de Joves Cristians de Catalunya.¹³

Prop de les cinc, per la vorera que donava a la Telefònica de plaça Catalunya (solitària, neta i magnífica), caminàvem contents i inconscients l'Enric i jo, amb la motxilla a l'esquena. En

12. Fill de Joan Bial i Serra, director de l'Esbart Folklore de Catalunya. Enric Bial, era un any més gran que Manuel Cubeles i un bon amic d'infantesa i adolescència.

13. Manuel Cubeles i Solé va ser membre de la Federació de Joves Cristians de Catalunya. Arribà a ser president d'un dels grups d'avantguardistes —formats per nois entre 10-14 anys—, concretament del grup anomenat «Verge de Núria». La seu del grup estava situada a l'Institut Agrícola de Sant Isidre, a la plaça Sant Josep Oriol-Plaça del Pi. Allà va conèixer a qui va ser advocat, historiador i polític Josep Benet i Morell (Cervera, 14 d'abril de 1920-Sant Cugat del Vallès, 25 de març de 2008), integrant també de la «lleva del Biberó». Explica Cubeles: «Amb en Benet ens havíem vist allí perquè ell era president d'un altre grup d'avantguardistes». Ambdós es retrobaren més endavant, finalitzada la guerra civil. Mantingueren una gran amistat al llarg de la seva vida. Coincidiren formant part de diverses iniciatives: a l'esbart *Iuventus* de Sant Andreu (1940-1943); com a membres del secretariat permanent de la Comissió Abat Oliba a les festes d'entronització de la Mare de Déu de Montserrat (1946-47); en l'aventura i realitat de l'Esbart Verdaguer (1947-1953); o en la realització —cadascun amb diferents responsabilitats— de la pel·lícula d'animació *Érase una vez* (1949-1950)..., etc.

passar per la porta de la Telefònica, veiérem tres guàrdies d'assalt. «Potser prenen la fresca», ens vàrem dir. Ells, encuriosits, ens van esguardar.

Més enllà, passat el monument de Rafael de Casanova —el dia era lluminós, i la ronda insòlitàment solitària— i anant nosaltres dos per la vorera, va passar-nos un cotxe, descobert —n'hi havia pocs aleshores— curull de joves que alçaven el puny, amb salutació marxista, i ens cridaren: «Salut i revolució»; i l'Enric i jo vàrem respondre: «Salut i feina!!», i així, res, cap signe alarmanant, silenci arreu.

Arribàrem a l'Estació del Nord, pseudomodernista edifici de maó vermell. Al vestíbul poca gent, el grup més nombrós el nostre —encara que faltava mossèn Pere¹⁴ i algunes persones grans, i que, definitivament, per por o clarividència, no varen comparèixer—; érem els nois i noies del Centre.

Alegria i emoció. Els nostres responsables parlaven seriosament a part, mentre nosaltres fèiem gresca de la bona.

Finalment, recolliren els bitllets i ens feren entrar a l'andana, on el tren de Puigcerdà ja esperava amb la seva negra màquina de vapor. Ens instal·làrem als vagons reservats i començàrem a cantar, fins que, amb un notable retard, el tren, fent un xiulet, va posar-se en marxa.

En arribar a la ciutat de Vic, havia d'incorporar-se a l'expedició, ens van dir, el senyor Rector de la Parròquia de Betlem, mossèn Carles.¹⁵

Deixàrem els barris suburbials, ni miràvem per la finestra. De sobte, en entrar a l'estació de Sant Andreu, algú va dir-nos:

—Mireu, quanta gent.

El tren es va parar, i un grup d'homes armats varen assaltar-lo. Déu meu!, primer esglai. Inspeccionaren tumultuosament els vagons. Què cercaven? No ho sé. Sols recordo que parlaven de feixisme i de revolució, de FAI i CNT. Uns cridaven: —Marxa enrere! D'altres: —Que continuï el viatge!

14. Segurament es refereix a mossèn Pere Roca Alsinnella, del Centre Social de Betlem.

15. Possiblement es tracta del rector Carlos Llois. «*El martiri dels temples*». *Reportatge informatiu i fotogràfic de les parròquies durant la guerra (1936-1939)*, pàgs. 386 i 387. <http://www.culturaarqbcn.cat/arxius/Destruc%C3%B3_2.pdf>

Índex

Preàmbul	5
Primera part	13
Segona part	29

El dia 27 d'abril –festivitat de la Mare de Déu de Montserrat– de l'any 1938, van haver de presentar-se al Govern militar de Barcelona una part dels components de la lleva de l'any 1941, coneguda com la lleva del biberó perquè estava formada per nois de 17-18 anys. No sabien quina seria la seva tasca ni on anaven destinats.

El dia 26 de gener de 1939, les tropes del general Francisco Franco entren a Barcelona. Dies més tard, concretament el 10 de febrer, el Quarter General de Franco emetia un comunicat en el qual s'anunciava la fi de la guerra a Catalunya.

Amb motiu del vuitantè aniversari d'aquestes efemèrides, aquest llibre, basat en el testimoni de Manuel Cubeles i Solé, un d'aquells joves mobilitzats el 27 d'abril pel govern de la República, és un sentit record a la lleva del 41 i a llurs famílies, així com un homenatge al sofert i abnegat servei de camillers de primera línia del front, al servei de primeres cures i transport de ferits, i al personal del servei sanitari català.

ISBN 978-84-9191-071-8



1 6 5 1 0



9 788491 910718

510

BIBLIOTECA

SERRA

D'OR